

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17014028>

ХУДУДЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ИШТИРОКИНИ ТАЪМИНЛАШ АСОСЛАРИ: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА ВА ЎЗБЕКИСТОН УЧУН ХУЛОСАЛАР

Бекчанов Даврон Машиарипович

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат сиёсати ва бошқаруви академияси
доценти, юридик фанлар бўйича PhD

davronmb@gmail.com

+998977630333

Аннотация - Мақолада олий таълим муассасаларининг (ОТМ) ҳудудий иқтисодий ривожланишидаги роли ва таъсири назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинган. Хорижий тажрибалар (Япония, Жанубий Корея, Германия, Финляндия) мисолида университетларни маҳаллий иқтисодиёт билан интеграция қилиш, инновация ва инсон капитални ривожлантириш механизмлари кўриб чиқилган. Ўзбекистонда олий таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар ва янги сиёсий-ҳуқуқий асослар таҳлил қилиниб, университетларни ҳудудий тараққиёт “драйвери” сифатида самарали фаолият юритиши учун тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Олий таълим муассасалари, ҳудудий иқтисодий ривожланиш, инновацион экотизим, инсон капитали, университет–саноат–ҳукумат ҳамкорлиги, хорижий тажриба, Ўзбекистонда ислохотлар, илм-фан ва таълим интеграцияси

КИРИШ

Ҳудудий иқтисодий ривожланиш ҳамда инновацион тараққиётни таъминлашда олий таълим муассасалари (ОТМ)нинг ўрни ва роли жаҳон миқёсида ортгани кузатилмоқда. Мутахассислар таъкидича, билимларга асосланган иқтисодиёт шароитида университетлар фақатгина таълим ва илмий тадқиқот маркази бўлиб қолмай, балки ҳудудий инновациялар генератори, малакали кадрлар манбаи ва жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшувчи “учтамонлама ҳамкорлик” (ҳукумат–саноат–университет triple helix модели)нинг муҳим иштирокчиси сифатида намоён бўлмоқда. Шундай экан, иқтисодий география ва минтақавий тараққиёт соҳаларида олиб борилган тадқиқотлар ҳудудларда университетларнинг мавжудлиги ва фаолияти маҳаллий иқтисодий ўсиш суръатлари, инновацион фаоллик ва бандликка сезиларли таъсир кўрсатиши мумкинлигини кўрсатади⁷⁹. Масалан, Германия мисолида олиб борилган таҳлиллар натижасида 2000–2011 йилларда ОТМлар минтақавий ялпи ички маҳсулот жан бошига ўрта ҳисобда €8300 қўшгани ва узоқ муддатда ишсизлик даражасини пасайтиришга ёрдам бергани аниқланган⁸⁰. Бу каби

⁷⁹ Schubert, T., Kroll, H. Universities' effects on regional GDP and unemployment: The case of Germany // *Papers in Regional Science*. – 2016. – Vol. 95. – No. 3. – P. 407–429

⁸⁰ Ўша манба

эмпирик далиллар ОТМларнинг ҳудудий иқтисодийётга тезкор (талаб орқали) ва узоқ муддатли (инновация ва инсон капитали орқали) таъсири мавжудлигини тасдиқлайди.

Айни пайтда, олий таълим муассасаларининг ҳудудларни ривожлантиришдаги самарали иштироки масаласида илмий жиҳатдан турлича ёндашув ва қарашлар мавжуд. Бир томондан, университетларнинг маҳаллий иқтисодийётга интеграцияси, илмий тадқиқот натижаларини тижоратлаштириш ва мутахассис кадрлар тайёрлаш орқали ҳудудда "ўсиш нуқталари"ни яратиш ғояси илгари сурилмоқда. Бошқа томондан, олимлар орасида университетларнинг "учинчи миссияси" – яъни анъанавий таълим ва илмий фаолиятдан ташқари жамият ҳамда иқтисодийётга бевосита хизмат қилиш вазифасини қандай амалга ошириш кераклиги хусусида турли қарашлар мавжуд. Бу миссия доирасида университетлар нафақат билим ва кадрлар тайёрлайди, балки маҳаллий тараққиётга ҳисса қўшиш, инновацияларни тижоратлаштириш, жамият эҳтиёжларига жавоб берувчи амалий ечимларни ишлаб чиқиш каби вазифаларни ҳам бажариши кераклиги таъкидланади. Масалан, баъзи тадқиқотчилар фикрича, университетларнинг асосий мақсади фундаментал тадқиқот ва юқори малакали кадрлар тайёрлаш бўлиб, уларни тўғридан-тўғри минтақавий иқтисодий лойиҳаларга жалб этиш университет асосий вазифасидан чалғитиши мумкин. Айрим олимлар эса, аксинча, олий таълим муассасалари ўз атрофида инновацион экотизимларни шакллантириб, ҳудудда фаолият юритаётган корхоналар билан ҳамкорликда янги технология ва ечимларни яратиш орқали "ижтимоий бурч"ини адо этиши лозимлигини уқтиради⁸¹.

Ушбу мақолада ҳудудларни иқтисодий ривожлантириш жараёнида ОТМларнинг самарали иштирокини таъминлашнинг институционал ва амалий асослари таҳлил қилинади. Бунинг учун аввал мавзуга доир назарий ёндашувлар ва илмий адабиётларнинг хулосалари (Назарий асослар ва адабиётлар шарҳи бўлимида) келтирилади. Сўнгра чет эл тажрибаси ўрганилиб, Япония, Жанубий Корея, Германия ва Финляндия мисолида давлат сиёсати ва университетлар фаолиятининг минтақа тараққиётига таъсири таҳлил этилади (Хорижий тажриба бўлимида). Кейинги қисмларда Ўзбекистон шароити атрофлича таҳлил қилиниб, олий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар, қабул қилинган расмий стратегик ҳужжатлар ҳамда маҳаллий тажриба ва амалиётлар асосида батафсил кўриб чиқилади. Олимлар орасида мавжуд полемик нуқтаи назарлар таҳлил қилиниб, яқунда Ўзбекистон учун хулоса ва тавсиялар баён этилади.

Ҳудудларни иқтисодий ривожланиш назариясида инсон капитали ва инновацияларнинг ўрни катта эканини кўрсатувчи классик моделлар мавжуд. Хусусан, Р. Солоунинг иқтисодий ўсиш моделида, шунингдек ундан кейин шаклланган эндоген ўсиш назарияларида технология ва билимлар иқтисодий тараққиётнинг ҳал қилувчи омиллари сифатида алоҳида таъкидланади. Олий таълим муассасалари эса миллий ва минтақавий миқёсда билимлар тарқалиши

⁸¹ Tanaka, M., Watanabe, Y. Local Human Resource Development Policies of Japanese Universities: From the Perspective of High School Students Desire for University Education // *Research & Reviews: Journal of Educational Studies*. – 2018. – Published 23.01.2018.

(knowledge spillover), янги инновацияларни яратиш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг устуни ҳисобланади⁸².

АСОСИЙ ҚИСМ

Академик адабиётларда университетларнинг ҳудудий иқтисодиётга таъсир кўрсатишининг бир қатор асосий йўналиш ва каналлари қайд этилган:

Инсон капитали канали. Олий таълим муассасалари маҳаллий меҳнат бозори учун малакали кадрлар тайёрлайди. Мутахассислар ўз ҳудудида иш бошлаганда ишчи кучининг сифати ошади, бу меҳнат самарадорлигини ва ялпи ҳудудий маҳсулотни юксалтиради. Валеро ва Ван Рэенен (1950–2010 й., 78 мамлакат) таҳлиллари шуни кўрсатадики, университетлар сонининг 10%га ўсиши киши бошига ЯИМнинг ўртача 0,4%га юқорироқ ўсиши билан боғлиқ. Бу таъсир университетлар шакллантирадиган инсон капитали захираси орқали амалга ошади.

Инновация ва тадқиқот канали. Университетлар патентлар ва ихтиролар манбаи ҳисобланади. Саноат ва ҳукумат билан "уч томонлама спираль" ҳамкорлиги илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш имкониятини яратади. Инновациялар нафақат университет жойлашган ҳудудга, балки қўшни минтақаларга ҳам тарқалиши мумкин. Етакчи тадқиқот университетлари инновацион кластерлар марказига айланса, кичик ОТМлар ҳам маслаҳат ва жамоат хизматлари орқали маҳаллий иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатади.

Истеъмол ва талаб канали. Университетлар йирик истеъмолчи сифатида маҳаллий бозорда талаб шакллантиради. Талабалар ва профессор-ўқитувчиларнинг кундалик харажатлари (уй-жой, озиқ-овқат, хизматлар ва бошқалар) ҳамда университетнинг товар ва хизматлар хариди маҳаллий иқтисодиётга қўшимча пул оқимини йўналтиради. Бу жараён қисқа муддатда мультипликатив таъсир орқали ҳудудий ялпи маҳсулот ўсишини рағбатлантиради. Бироқ иқтисодий тизим муайян тўйиниш босқичига етганда, мазкур таъсирнинг самараси сусайиши мумкин, айниқса университетлар илмий-тадқиқот салоҳияти чекланган ҳолларда.

Шунингдек, кўплаб тадқиқотларда, университетларнинг жамиятдаги ижтимоий-маънавий ҳаётга таъсири ҳам таъкидланади. Олий маълумотли аҳоли улушининг ортиши демократик кадриятларни мустаҳкамлаши, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги фаол иштирокини кучайтириши ҳақида эмпирик далиллар мавжуд. Шу боис, айрим олимлар ҳудудларни ривожланишни фақат иқтисодий кўрсаткичлар орқали эмас, балки ижтимоий капитал ва маданий муҳит ўзгаришлари орқали ҳам баҳолаш зарурлигини айтишади. Университетлар кўп жиҳатдан жамиятнинг интеллектуал ва маданий маркази сифатида, ҳудудда турли маданий-маърифий тадбирларни ўтказиш, аҳолига маърифат тарқатиш каби вазифаларни ҳам амалга оширади.

Хорижий тажриба ривожланган мамлакатларда университетлар ва ҳудудий ривожланиш. Хорижий мамлакатларда олий таълим муассасалари ва

⁸² Valero, Anna & Van Reenen, John, 2019. "The economic impact of universities: Evidence from across the globe," *Economics of Education Review*, Elsevier, vol. 68(C), pages 53-67.

минтақавий тараққиёт ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таъминлашга қаратилган турли стратегия ва моделлар мавжуд. Бу бўлимда Япония, Жанубий Корея, Германия ва Финляндия мисолида миллий сиёсат ва университетлар фаолиятидаги ўзига хос ёндашувлар кўриб чиқилади. Ушбу мамлакатлар таълим ва инновация соҳаларида эришган ютуқлари билан танилган бўлиб, уларнинг тажрибаси Ўзбекистон учун ҳам маълум аҳамиятга эга.

Япония мисоли. Япония иқтисодиётининг “саққизинчи мўъжизаси” сифатида тан олинган 1950-60-йиллардаги тез индустриал ривожланиш даврида олий таълим тизими ҳам жадал кенгайди. Айниқса, хусусий сектор ҳисобига кўплаб янги кичик университетлар ва коллежлар ташкил этилди. Ушбу муассасалар асосан таълим беришга йўналтирилган бўлиб, уларнинг маҳаллий иқтисодиётга таъсири борасида қизиқарли кузатувлар мавжуд. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Япония префектураларида кичик хусусий университетлар сони ортиши 1960-йилларда маҳаллий иқтисодий ўсишга сезиларли ижобий таъсир кўрсатган (10% ўсиш ЯИМни 0,4%га оширган). Бу даврда мамлакат бўйлаб умумий талаб юқори бўлгани, ёшларнинг олий таълимга қизиқиши ортаётгани ва иқтисодиёт ўсиш фазасида бўлгани бундай муассасаларни ҳам “ўсиш драйвери”га айлантирган. 2013 йилдан Япония ҳукумати маҳаллий университетларни ҳудудий ривожланиш “драйвер”ларига айлантиришга қаратилган махсус дастурларни амалга ошира бошлади. Жумладан, Маданият ва таълим вазирлиги (МEXT) 2013 йили “Жамоат маркази” (Center of Community – СОС) лойиҳасини ишга тушириб, танланган минтақавий университетларга вақтинчалик субсидиялар ажратди. Ушбу университетлар “ҳудудни қайта жонлантиришнинг устуни”га айланиши кутилган эди⁸³. 2015 йилдан СОС+ дастури университетларнинг қабул, таълим дастурлари ва битирувчиларни ишга жойлашишини минтақавий эҳтиёжларга мослаштиришни талаб қилди. Масалан, битирувчиларнинг ўз ҳудудида иш билан қамровини 20%дан 40%га ошириш индикаторлари белгиланди. Бу орқали ҳукумат йирик шаҳарларга ёшлар оқимини камайтириш ва маҳаллий кадрлар салоҳиятини оширишни кўзлади.

Жанубий Корея мисоли. Жанубий Корея тажрибаси марказлашган мегаполис – Сеул шаҳри билан четки минтақалар ўртасидаги тафовутни камайтиришда олий таълим қандай восита бўлиши мумкинлигини кўрсатади. Маълумки, Кореяда энг нуфузли ва илғор университетлар тарихан пойтахт Сеулда жойлашган. Бу эса йиллар давомида истеъдодли ёшларнинг асосан Сеулга оқиб келишини ва битиргандан кейин ҳам шу ерда қолишини рағбатлантириб, минтақаларда “маҳаллий миялар оқими”ни камайтиришга олиб келган. Ҳудудий диспропорцияни юмшатиш мақсадида 2000-йиллардан бошлаб Корея ҳукумати бир қатор ташаббусларни бошлади. Масалан, “Илм-парклар” ва махсус зоналар ташкил этилиб, Сеулдан ташқари регионларда айрим етакчи олийгоҳлар атрофида инновацион кластерлар яратилган (энг машҳури – Тэжон

⁸³ Tanaka, M., Watanabe, Y. Local Human Resource Development Policies of Japanese Universities: From the Perspective of High School Students Desire for University Education // *Research & Reviews: Journal of Educational Studies*. – 2018. – Published 23.01.2018.

шаҳридаги Даэдок иннополиси, у ерда KAIST – Кореянинг етакчи илмий технология институти ва бир неча илмий тадқиқот институтлари жойлашган).

Сўнгги йилларда эса Кореяда олий таълим тизимини тубдан номарказлаштиришга қаратилган янада улкан режалар илгари сурилмоқда. 2025 йили янги сайланган президент И Ли Мунг “10 та Сеул миллий университети” (10 SNU) деб номланган дастурни таклиф қилди⁸⁴. Бу ташаббусга мувофиқ, мамлакатнинг турли минтақаларидаги 9 та етакчи давлат университетининг даражаси босқичма-босқич Сеул миллий университети (SNU) стандартига етказилиб, уларнинг илмий салоҳияти ва рейтинги оширилади. Бу билан ҳукумат бир вақтнинг ўзида таълим сифатини ҳудудларда кўтариш, маҳаллий иқтисодиётга туртки бериш ва талантларнинг пойтахтга оқиб кетишини камайтиришни кўзламоқда. Концепция сифатида бу ғоя Калифорния университетлари тизимига ўхшатишмоқда – АҚШнинг Калифорния штатида бир нечта шаҳарда юқори савияли университетлар тармоғи борлиги штатнинг барча қисмида иқтисодий ўсиш ва инновацияни рағбатлантиргани мисол тариқасида келтирилмоқда.

Шу билан бирга, Кореяда олий таълимни номарказлаштиришга қаратилган аввалги ислохотлар ҳам қайд этиш лозим. Масалан, 2021 йилдан жорий этилган RISE (Regional Innovation System and Education) дастури доирасида марказий ҳукумат олий таълимга оид молиялаштириш ва бошқарув ваколатларининг бир қисмини вилоят ҳокимликларига топширди. Бу эса маҳаллий ҳокимиятларга университетларни ривожлантириш жараёнида фаолроқ иштирок этиш имкониятини яратди.

Хулоса қилиб айтганда, Жанубий Корея тажрибаси ҳудудий инновация тизимини шакллантиришда университетларнинг ўрнини мустаҳкамлаш учун давлат даражасида кучли сиёсий ирода ва катта инвестициялар талаб этилишини кўрсатади. Бунда муваффақиятга эришиш учун, экспертлар таъкидлашича, олий таълим тизимини комплекс ўзгартириш (бошқарув, кадрларни жалб этиш, таълим сифатини назорат қилиш) ҳамда жамият онгидаги “фақат пойтахтдагина энг яхши таълим бўлади” деган қарашни ўзгартириш зарур бўлади.

Германия мисоли. Германияда олий таълим ва илм-фан анъанавий равишда мамлакатнинг ҳар бир федерал жумҳурияси (жой)га бирдек тарқалган тармоққа эга. Мамлакатда 500г аяқин университет ва университет мақомига эга институтлар бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз ҳудудининг ижтимоий-иқтисодий ва маданий маркази вазифасини ўтайди. Германияда университетлар саноат ва тадқиқот интеграциясининг муваффақиятли намунаси сифатида кўп бор қайд этилади. Масалан, 1940–1950-йилларда мамлакатнинг Ғарбий қисмида ташкил этилган Фраунгофер жамияти институтлари университетлар ва саноат ўртасида “кўприк” вазифасини бажариб, амалий тадқиқотларни илгари суриш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этишда муҳим ўрин тутди. Шунингдек, Германиянинг машҳур “дуал таълим” тизими доирасида касб-хунарга ва олий ўқув юртлари тўғридан-тўғри иш берувчилар билан ҳамкорликда талабаларни амалиётда

⁸⁴ Kim, K. South Korea’s plan to decentralise higher education excellence // *East Asia Forum*. – 2025. – 29 July. – URL: <https://eastasiaforum.org>

ўқитишни йўлга қўйган. Бу эса минтақавий меҳнат бозорида битирувчиларнинг самарали ва қулай жойлашувига шароит яратган.

Эмпирик тадқиқотлар Германиядаги университетларнинг минтақавий иқтисодиётга сезиларли ҳиссаси борлигини тасдиқлайди. Мисол учун, Шуберт ва Кролл (2016) ўзининг кенг қамровли изланишида 2000–2011 йилларда Германия университетлари фаолиятининг 97 та шаҳар/ҳудуднинг иқтисодий кўрсаткичларига таъсирини баҳолаган. Натижада, ўрта ҳисобда олинганда, бирор ҳудуддаги университетлар мавжудлиги ушбу ҳудуднинг киши бошига ялпи маҳсулотига €8300 қўшимча қиймат қўшганлиги аниқланган. Шунингдек, университетлар узоқ муддатда ишсизлик даражасини сезиларли камайитириши илмий статистик усуллар билан тасдиқланган⁸⁵. Бу ерда гап фақат университет ходимлари ва талабаларининг тўғридан-тўғри иқтисодий фаоллиги ҳақида эмас, балки университет орқали шаклланган билим ва технологиялар маҳаллий фирмаларга ўтиши ҳамда юқори малакали битирувчиларнинг маҳаллий ишлаб чиқаришга қўшган ҳиссаси ҳақида бормоқда.

Германияда ҳудудий инновация ва тармоқларни ривожлантириш соҳасида амалга оширилган йирик ташаббуслардан бири — “Аълочилар ташаббуси” (Exzellenzinitiative) дастури ҳисобланад. 2006 йилда бошланган бу дастур доирасида федерал ҳукумат энг яхши тадқиқот стратегияга эга бўлган университетларни қўшимча маблағлар билан тақдирлаб, уларнинг жаҳон миқёсида рақобатбардошлигини оширишга ҳаракат қилган. Дастурнинг асосий мақсади университетларнинг нуфузини ошириш бўлганига қарамай, унинг таъсири натижасида ҳудудий инновацион кластерларнинг шаклланиши ва ривожланиши ҳам кузатилган. Масалан, “Аълочилар” сифатида тан олинган Техник университет Мюнхен ва Людвиг–Максимилиан университети атрофида Баварияда технологик стартаплар ва илмий парклар шаклланди. Бу эса маҳаллий иқтисодиётни янги тармоқлар ҳисобига диверсификация қилишга хизмат қилди. Шу тариқа, Германия тажрибасида ҳудудий тараққиёт учун университетларни рағбатлантиришда соф рақобат тамойиллари ва мақсадли молиялашни ҳам қўллаш мумкинлиги кўринади.

Ўзбекистон шароити: олий таълим муассасалари ва ҳудудий ривожланиш. Ўзбекистонда сўнгги йилларда олий таълим тизими жадал ислохотлар ва кенгайиш даврини бошидан кечирмоқда. Мамлакатимизда олий таълимнинг ҳудудий қамровини ошириш, янги университетлар ва институтлар, шу жумладан, чет эл олийгоҳларининг филиалларини очиш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилди. 2016 йилдан буён Президентимиз раҳнамолигида олий таълим соҳасини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тасдиқланиб, унда олий таълимга қамров даражасини камида 50%га етказиш вазифаси қўйилди⁸⁶. Бу эса бутун мамлакат бўйлаб янги ОТМлар ташкил этиш ва мавжудларининг филиалларини ҳудудларда очиш орқали амалга оширилмоқда. Расмий

⁸⁵ Schubert, T., Kroll, H. Universities' effects on regional GDP and unemployment: The case of Germany // *Papers in Regional Science*. – 2016. – Vol. 95. – No. 3. – P. 407–429

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида, 2019 йил 8 октябрь, ПФ–5847-сон // *Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами*. – 2019. – № 41. – Мودда 843.

статистикага кўра, 2015/2016 ўқув йили бошида мамлакатимизда ҳаммаси бўлиб 69 та олий таълим муассасаси фаолият кўрсатган бўлса, 2024/2025 ўқув йилига келиб уларнинг сони 222 тага етган⁸⁷. Бу сўнгги ўн йил ичида университет ва институтлар сони 3,2 баробарга ошганини аниқлатади.

Олий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар юридик базада ҳам мустаҳкамлаб борилмоқда. 2019 йилда қабул қилинган Президент фармони билан тасдиқланган Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида биринчи марта университетлар олдида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшиш вазифаси қўйилди. Жумладан, концепцияда ҳар бир олий таълим муассасасида ҳудудларни ривожлантиришни тадқиқ ва прогноз қилиш бўйича илмий марказлар даражасига чиқиш талаби белгиланган. Шу билан бирга, ҳудудларнинг иқтисодий ихтисослашуви ва тармоқ эҳтиёжларидан келиб чиқиб, университетларда таълим йўналишлари ва мутахассисликларини оптималлаштириш, янги таълим дастурларини жорий этиш вазифалари қўйилган. Бошқача айтганда, энди ҳар бир минтақа учун устувор тармоқлар мавжуд бўлса, ўша ерда шу соҳаларга мос ОТМлар очиш ёки мавжудларининг факультетларини кенгайтириш сиёсати юритилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда олий таълим муассасалари ҳудудий иқтисодий тараққиётнинг муҳим омилларидан бири сифатида қарала бошлади. Қисқа муддатда ОТМлар тармоғининг кенгайиши ҳудудлардаги ёшларга янги имкониятлар очди, олий маълумотли мутахассислар сони ортиб бормоқда. Эндиги вазифа – ушбу туб ўзгаришларнинг сифат жиҳатидан самара бера олиши, яъни университетлар чинакам маънода ўз ҳудудининг инновацион марказига айланиб, маҳаллий индустрия ва ижтимоий соҳалар тараққиётини тезлаштирувчи бўғинига айланиши учун зарур шарт-шароитларни яратишдир.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, олий таълим муассасаларининг ҳудудий иқтисодий ривожланишдаги ролини самарали таъминлаш учун қуйидаги хулоса ва тавсияларни келтириб ўтиш мумкин:

1. Олий таълимнинг сифати ва минтақавий ихтисослашувини таъминлаш. Университетларни кўпайтиришдан кўзланган асосий мақсад – маҳаллий инсон капиталини юксалтиришдир. Шунинг учун ҳар бир ҳудуддаги ОТМ таълим сифатини юқори даражада сақлаши жуда муҳим. Бунинг учун кадрлар потенциалини ошириш (етақчи мутахассислар, профессорларни ҳудудларда ишлашга жалб этиш), моддий-техник базани мустаҳкамлаш ва таълим дастурларини доимий янгилаш зарур. Шунингдек, ҳар бир университет ўз вилоятининг иқтисодий профилига мос ихтисосликларни ривожлантириши тавсия этилади – масалан, аграр ҳудудда агротехнология факультети кучли бўлиши, саноатвий ҳудудда муҳандислик ва техник йўналишлар кенг ўқитилиши ва ҳ.к. Финляндия ва бошқа давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, ОТМнинг маҳаллий саноатга мос ихтисослашуви битирувчиларни минтақада қолиш ва

⁸⁷ www.talimtelekanali.uz

худудда юқори технологияли кластерларни шакллантириш учун ҳал қилувчи омил бўлади.

2. Университет – саноат – ҳокимият ҳамкорлигини (“уч томонлама спираль”) кучайтириш. Ҳар бир худуддаги олийгоҳ маҳаллий иқтисодий ва ижтимоий муаммолар ечимига ҳисса қўшиши учун уларни бошқарув ва ишлаб чиқариш тузилмалари билан узвий боғлаш керак. Бунинг учун қуйидаги механизмларни жорий этиш тавсия этилади: университет қошида маҳаллий ҳокимият ва асосий иш берувчилар иштирокида васийлик кенгашларини фаоллаштириш (бу амалиёт норматив тарзда жорий қилинган); ҳар бир вилоятдаги асосий тармоқ корхоналари ҳузурида университет филиали ёки кафедрасини очиш; талабалар учун корхоналарда йил давомида амалиёт ўташ имкониятини институционаллаштириш; маҳаллий муаммолар бўйича университетларга давлат грантларини ажратиш. Масалан, агар шаҳарда экологик муаммо бўлса, ўша университет олимлари шу мавзуда грантлар олиши ва тадқиқот ўтказиб, ҳал этиш режасини таклиф қилиши мумкин. Бундай амалий ҳамкорлик университетни худудга янада боғлаб, унинг обрўсини ҳам оширади.

3. Инновация ва тадқиқот фаолиятини рағбатлантириш. Университетлар фақат ўқув юрти эмас, балки илмий изланишлар масканига айланиши зарур. Шу мақсадда ҳар бир худуддаги олий таълим муассасаларини илм-фан ва инновация марказига айлантиришни давлат сиёсати даражасида қўллаб-қувватлаш лозимлиги концепцияда ҳам белгиланган. Амалда буни таъминлаш учун маҳаллий университетларга республика илмий грантлари ва давлат илмий-таҳқиқот дастурларида кенг иштирок этиш имконини бериш, уларнинг моддий базасини яхшилаш, халқаро илмий ҳамкорликни кенгайтириш керак. Хусусан, ҳозирги кунда қатор хорижий университетлар ўз филиалларини юртимизда очган – уларнинг тажрибасидан фойдаланиб, маҳаллий университетларда ҳам халқаро лабораториялар ташкил этиш мумкин. Шунингдек, университетларни мамлакатда тузилган янги Илм-фан ва технологик парклар таркибига киритишдир. Масалан, Тошкентда IT-парк атрофида Тошкент ахборот технологиялари университети, Инха университети ва бошқа OTMлар бир экосистемада ишляпти. Шунингдек, Самарқанддаги “Silk Road” туризм университети ҳузурида махсус туризм инкубатори ташкил қилинган. Бундай амалиётни барча худудларда жорий этиш керак – ҳар бир туманда ҳам бўлмасада, ҳар бир вилоятда битта технологик ривожланиш маркази ва у билан боғланган университет бўлиши лозим. Бу олий таълимнинг иқтисодий самарасини оширади.

4. Битирувчиларни худудда сақлаб қолиш ва қайта тақсимлаш сиёсати. Юқорида таъкидланганидек, олийгоҳнинг маҳаллий иқтисодиётга фойдаси унинг битирувчилари ўша ерда фаолият кўрсатса кўпроқ намоён бўлади. Шу боис, давлат ва маҳаллий ҳокимликлар даражасида битирувчиларни ўзи ўқиган худудда ишга жойлашишини рағбатлантирувчи имтиёзларни жорий этиш мумкин. Масалан, маҳаллий корхоналарга шу худудни битирувчиларини ишга олганда солиқ имтиёзлари бериш, битирувчиларга арзон уй-жой ижараси ёки ипотека дастурларида қисман (худуд бюджети ёки корхоналар ҳисобига)

субсидия ажратиш, в.б. Ҳозирда айрим соҳалар бўйича мақсадли таълим ва тақсимот тизими йўлга қўйилган (қишлоқ врачлари, педагоглар каби) – бу тажрибани кенгайтириш керак. Шунингдек, Миллий кадрлар балансини юритиш керак бўлади: ҳар йили қайси йўналишдаги нечта мутахассис қаерда етишмаётгани ва қаерда ортиқча тайёрланаётгани таҳлил қилиниб, давлат таълим буюртмаси (қабул квоталари) шу асосда шакллантирилиши лозим. 2019 йилда қабул қилинган қарорда айрим соҳалар бўйича худди шу тартиб – яъни тегишли вазирлик ва ҳокимликларнинг кадрларга эҳтиёжини ҳисоблаб, давлат грантлари тақсимлаш – жорий этилган эди. Бу тизимни барча соҳаларга чўзиш ва такомиллаштириш зарур. Бу орқали университет–иқтисодиёт алоқаси янада кучаяди.

5. Мониторинг ва баҳолаш. Олий таълим муассасалари фаолиятини худудий ривожланишга таъсири нуқтаи назаридан мунтазам мониторинг қилиб бориш лозим. Ҳар йили мустақил таҳлил марказлари ёки Статистика қўмитаси томонидан ушбу йўналишдаги асосий индикаторлар – битирувчиларнинг иш билан бандлик даражаси, уларнинг иш жойи бўйича худудда қолиши улуши, университетларнинг маҳаллий иқтисодий лойиҳалардаги иштироки, илмий ишларини тижоратлаштириш ҳолатлари, маҳаллий компанияларга берган консалтинг хизмати қиймати ва бошқалар – йиғилиб таҳлил этилиши керак. Бундай маълумотларнинг очиқ эълон қилиб борилиши университетлар ўртасида соғлом рақобатни ҳам кучайтиради. Масалан, ҳар бир вилоят бўйича “ОТМнинг худуд ривожига таъсири рейтинги” тузиш мумкин. Бу рейтингда юқори ўринни олган университетларга қўшимча грантлар ёки рағбатлар бериш мақсадга мувофиқ. Натижада, ҳар бир олийгоҳ фақат битирувчиларни тайёрлаш эмас, балки уларни жойлаштириш, худудий инновациявий фаолликни ошириш борасида ҳам қайғуришга ҳаракат қилади.

Якуний хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, худудларни иқтисодий ривожлантиришда олий таълим муассасалари иштирокини таъминлаш – кўп қиррали ва узлуксиз эътибор талаб этадиган жараёндир. Ҳар бир мамлакат ва худуднинг ўзига хос шароити бор, шу боис чоралар комплексини ҳам мослаштириш керак. Чет эл тажрибаси кўрсатадики, университетлар ҳақиқатан ҳам минтақавий тараққиётнинг “локомотиви”га айланиши мумкин, лекин бу учун давлат томонидан амалий чораларни кучайтириш, университетнинг ички салоҳияти ва маҳаллий муҳитнинг тайёрлиги каби бир неча шартлар мавжуд бўлиши лозим. Ўзбекистон шароитида сўнгги йилларда олий таълим соҳасида бошланган кенг кўламли ишларнинг мантиқий давоми сифатида энди университетларни амалий иқтисодиёт билан янада боғлаш даври келди. Бу борада юқорида таклиф этилган таклифлар тизимли татбиқ этилса, яқин келажакда олий таълим муассасалари юртимиз минтақаларининг инновацион ва ижтимоий-иқтисодий юзини ўзгартиришда ҳал қилувчи кучга айлана олади.

Адабиётлар рўйиҳати:

1. Valero, A. & Van Reenen, J. (2019). *The economic impact of universities: Evidence from across the globe*. *Economics of Education Review*, 68, 53-67

2. Yanagiura, T. & Tateishi, S. (2024). *Local economic impact of small, non-research private universities: evidence from Japan*. Economics of Education Review, 102, 102576
3. Schubert, T. & Kroll, H. (2016). *Universities' effects on regional GDP and unemployment: The case of Germany*. Papers in Regional Science, 95(3), 467-489
4. Tanaka, M., & Watanabe, Y. (2018). *Local Human Resource Development Policies of Japanese Universities: From the Perspective of High School Students' Desire for University Education*. Research & Reviews: Journal of Educational Studies
5. Kim, K. (2025). *South Korea's plan to decentralise higher education excellence*. East Asia Forum (29 July 2025)
6. Norma.uz (2019). *Oliy ta'lim muassasalari uchun davlat buyurtmasi belgiland* (norma.uz).
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ–5847-сон Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ–5847-сонли “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги О‘РQ–637-сонли “Таълим тўғрисида”ги қонуни
10. Talimtelekanali.uz (2025).